

рассматривает магию как способ преодоления экзистенциальной неудовлетворенности.

Ключевые слова: *неудовлетворенность, экзистенциальная неудовлетворенность, способы преодоления экзистенциальной неудовлетворенности, колдовство.*

SUMMARY

L. A. But. Magic as an Object of Knowledge and Category of Modern Science: Magic as a Way to Overcome the Historically Recurring Existential Dissatisfaction.

In the article it is proved that the magic is object of research in many spheres of modern scientific knowledge: ethnology, anthropology, the theory of culture, the theory of religion, history and psychology of religion, psychopathology etc. But only philosophical anthropology considers magic as a way of overcoming the existential dissatisfaction.

Key words: *dissatisfaction, the existential dissatisfaction, the means of overcoming the existential dissatisfaction, the magic.*

УДК 23/28:281.9:273.1

Ю. В. Брюховецька

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ДОГМАТИВ ОРТОДОКСАЛЬНОГО ХРИСТІЯНСТВА У КОНТЕКСТІ ГНОСТИЧНИХ ВПЛИВІВ

У статті розглянуто феномен гностицизму як форми філософського осмислення християнства. Досліджено та проаналізовано вплив течій і напрямів гностицизму на формування християнської канонічної традиції. Викладено основи гностичних віровчень ранньохристиянського періоду, відображено погляди їх основних представників.

Ключові слова: *християнство, канон, догмат, ортодоксія, гносиз, гностицизм.*

З початком 90-х років ХХ ст. український православний світ вступає в аксіологічну епоху, що пов'язано з процесом переосмислення початкових критеріїв релігії. Система атеїстичного виховання в Радянській Україні не дала тих результатів, яких від неї очікували. Цінності революційно-атеїстичного та нігілістичного світогляду виявилися безсилими перед давніми духовними переконаннями та культурною традицією нашого народу, що обумовило посилення впливу релігії на розвиток духовності українського суспільства та надало гостроти питанню дослідження релігійних пошуків людини, аргументації її релігієвибору. Необхідність у дослідженні культури та догматичної традиції християнства можна впевнено пов'язувати з антропологізацією духовного життя сучасного суспільства, адже всебічне та ґрунтовне вивчення людини передбачає глибокий аналіз фактів її релігійних пошуків, перетворення цих пошуків у глобальну наукову проблему, незалежно від ступеня їх раціональності чи ірраціональності, фантастичності чи реалістичності.

Більшість наших сучасників саме в релігії шукають відповідь на фундаментальні питання людинознавства: що є людина, у чому сенс її життя, у чому причина її страждань тощо. Людинознавство християнської релігії, яка нині становить найважливіший компонент духовного життя майже двох мільярдів людей, гуманістичні цінності і персоналістична спрямованість якої багато в чому визначили зміст духовної культури Європи та Америки, є варіантом відповіді на ці питання.

Формуючись в античному суспільстві, християнство сприйняло індивідуалістичну, особистісну спрямованість цього суспільства, яке вже втратило традиційний общинний устрій, перетворившись на атомізовану сукупність індивідів, що мала протистояти цілому: офіційному суспільству в особі Римської імперії. Переключивши увагу людини із суспільно-політичної діяльності на релігію і мораль, направивши її активність зі сфери зовнішніх відносин на перетворення власного духовного світу, християнство в особі Ісуса Христа втілило образ мученика, поширивши на цей образ увесь трагізм існування людства, яке в ім'я порятунку та майбутнього блаженства прирекло на ганебну страту на хресті власного Бога. Все це породжує не тільки академічний, але й життєво-практичний інтерес до вивчення християнств, зокрема до його ортодоксальних положень, як віддзеркалень генези загальнолюдських уявлень про гуманізм, мораль, людську природу, сутність та надприродне. Пильна увага, яку завжди приділяли християнським канонічним істинам як ідеологи самого християнства, так і їх численні опоненти, визначається роллю та місцем ортодоксальних догматів у системі християнської релігії, фундаментальною віссю обертання якої є антропоцентризм, успадкований від греко-римської культурної традиції, що поєднується в християнстві з теоцентризмом.

Досліджувана тема актуальна і за своїми хронологічними параметрами: перші століття християнства – епоха формування його культу – завжди викликали до себе посилену увагу. Жоден інший період в історії християнства не вивчався так ретельно. Науковий аналіз витоків та формування християнської культової традиції дозволяє дати їй історичне пояснення, тобто встановити, як виникла та складалася система догматів християнського віровчення, яке з початком свого становлення перебувало в жорсткій конкурентній боротьбі з іранським мітраїзмом та нещадно роздроблювалося на течії під впливом комплексу гностичних світоглядів.

Обрядово-культову сторону християнства у деяких працях висвітлили вітчизняні науковці В. Бондаренко, С. Головащенко, В. Даркевич, С. Зінченко, Г. Кулагіна, І. Мозговий, В. Пащенко, Н. Столокос, Є. Чальцева та ін. Цікавими є праці російських дослідників Д. Алексеєва, В. Алімова, І. Ісаєва, С. Льозова, Є. Родіна. Так, у статті «Античне християнство та гностицизм» Д. Алексеєва, автор проаналізував християнську протолітературу, розглянув християнсько-гностичну та іудо-християнську парадигми, охарактеризував канонічні та апокрифічні євангелія, у тому числі опубліковані тексти з «бібліотеки Наг Хамаді». У

Стаття В. Алімова «Вплив гностиків на християнську літургіку» обґрунтовано роль розвиненої системи гностичних літургічних богослужінь та їх вплив на становлення християнської літургіки. У статті І. Ісаєва «Декларація правового нігілізму: гностичний міф» висвітлено політичний простір гностицизму, його виникнення, догми, течії та рухи. У статті «Історія та герменевтика у вивченні Нового заповіту» С. Льозова обґрунтовано тезу про «не походження християнства від іудаїзму» та розкрито сутність іудейсько-гностичного протистояння. Є. Родін у статті «Гностичний етос в аскетичному напрямі» розглядає сутність світоглядної парадигми, що розкриває морально-практичну своєрідність гностичної традиції. Але містичний бік гностичного впливу на християнство ще недостатньо досліджений.

Наша цікавість до гностицизму обумовлюється тим впливом, який гностицизм справляв на формування християнської догматики та культу в цілому. Однак у релігієзнавстві ця проблема не була достатньо висвітлена, що зокрема обумовлює актуальність пошуків у цьому напрямку.

Мета статті – дослідити процес формування християнських ортодоксальних догматів у контексті впливу гностичних віровчень.

У питанні про історичне походження гностичного світосприйняття існує загальноприйнята точка зору. Руйнування полісних структур, етнокультурних цілісностей, яке відбувалося в епоху еллінізму і супроводжувалося появою надтехнічних тенденцій (монархія Олександра Македонського, Римська імперія), обумовило цілий ряд наслідків у свідомості того часу. Переживання свого існування як бездомності, занедбаності характерно не тільки для пізнього іудаїзму, але й для всього Середземноморського Сходу періоду після македонських звоювань, есхатологічні настрої, релігійний і культурний синкретизм, в якому самовизначається антична свідомість, втома від традиції – ось сукупність найбільш значних факторів, які створили умови для виникнення та популяризації гностицизму. Щодо безпосередніх історико-культурних передумов, то їх інтерпретація дотепер є предметом дискусій у наукових колах, що породжували безліч суперечливих теорій, які проходили трансформацію лише під впливом наукової критики. Гностицизм виводили і з еллінізації християнства, і з греко-східного симбіозу пізнього еллінізму, і з синтезу іудаїзму, зороастризму і грецької філософії. Однак більшість сучасних дослідників вважають, що гностицизм сформувався переважно на іудейському ґрунті, увібравши середньоземноморський синкретизм.

Ця точка зору підтверджується такими обставинами. У епоху Селевкідів і на зорі Римської імперії іудаїзм дедалі більше переймається есхатологією та апокаліптичними ідеями. Це дуалістичне сприйняття викликало запеклість боротьби полестинських повстанців з римськими військами і мало відображення у світовідчутті. На перетині філософії і релігії у I–III ст. виникали течії гностицизму (з грец. «пізнання»). Гностицизм наслідує це світовідчуття, вносячи в нього тільки одну зміну –

песимізм щодо зовнішніх, недуховних способів покарання зла, подібних до збройної боротьби. Далі гностики зберігають старозаповітне розуміння гріха стосовно шлюбної зради. Тема «блудниці» в Симона Мага, онтологічна сварка між «Матір'ю світу» та «Батьком світу» в «Книзі вісника Баруха», зрада Софії своєму парному еону цілком відповідає старозаповітній парадигмі.

Саме увага до Старого Заповіту пов'язує гнозис з іудейським віровченням. Одкровення гностичних учителів (Василіда, Валентина, Маркіона та ін.) насичені старозаповітними персонажами, сюжетами, особливо з книги буття, багато з яких переосмислюються. Виникають своєрідні пародії на Старий Заповіт (Книга таємниць Єноха, Апокаліпсис Баруха, Таємна Книга богомілів та ін.). Нарешті, гностичні секти спочатку виникали в Палестині, звідки поширювалися по великих міських центрах (до Олександрії, Рима і міст у Малій Азії). Елліністичний вплив на гностичні вчення став помітним, починаючи з II століття, коли слідом за Маркіоном гностичні віровчителі починають користуватися досвідом елліністичної філологічної критики, стоїчних алегоричних тлумачень і платон-піфагорійською метафізикою [1, 24]. Споріднений гностицизму дух помітний у піфагорійців Евдора, Нуменія. Тому по'єднання іудеогностицизму і еллінської філософської культури виявилось цілком органічним.

Негативне ставлення до Заповіту Мойсея та єврейської догми про етнічну обраність робить гностицизм космополітичною релігією. Близькосхідний релігійний синкретизм, що складався ще в часи завоювань ассірійських царів і посилювався політикою елліністичних господарів, вбирається гностицизмом (особливо це стосується магічного та алхімічного знання). Більшою мірою виділяються іранський і єгипетський субстрати цього синкретизму. У I–II ст. н. е. зороастризм був привабливий для палестинських релігій через дуалізм своєї догматики та ідеї Страшного Суду, споріднених з гностицизмом та іудаїзмом того часу. Єгипетська релігія виявилася авторитетною завдяки загальноприйнятій думці про її давнину. Цікаво, що в перші століття нашої ери на єгипетському ґрунті виникає «герметизм» (від імені Гермеса Трисмегіста – автора «герметичних» творів) як релігійно-філософське вчення.

Таким чином, синкретичний характер гностицизму не викликає сумнівів, але в цьому і полягає його величезна сила. Гностицизм вбирав, поглинав та асимілював усе, чим жив у духовному відношенні Стародавній світ.

Щодо християнства, то надзвичайно на нього вплинули гностичні уявлення. Оскільки християнство виявилось потужною ідейною течією, гностичний світогляд намагався залучити новонародженну християнську традицію до кола своїх уявлень. Для більшості гностиків II-го століття Христос – парадигматичний Спаситель, дарувач Одкровення та ін. Християнський обряд хрещення, тексти – усе переосмислюється крізь призму гностичної установки. Маркіона, Василіда та інших гностиків

називають першими богословами, відзначають їх вплив на перетворення християнства в систему вчень (догматів), вони передали переказ і первісні християнські книги систематичній обробці. Саме в їхніх школах, які стали для майбутніх ортодоксальних поглядів периферійними та еретичними, відбувалося початкове осмислення християнської традиції. Навіть пізніше сформована спеціальна церковна термінологія певною мірою запозичена від гностиків [4, 141–142]. Можна впевнено говорити про вплив гностичних систем на формування православної тріадології та христології, оскільки жодних підстав для тринітарного богослов'я та заснованої на ньому христології не містилося ні в новозаповітних писаннях, ні в повчаннях ранньохристиянських письменників.

Апостольська традиція не тільки не знає тринітарних навчань, але і прямо вказує на справжнє джерело їх походження – учнів Симона Мага, які проголошували вчення про існування трьох богів, зовсім різних, безначальних, завжди існуючих разом, – учення, що нагадує сучасний християнський догмат про три іпостасі. Своє ґрунтовне тлумачення тріади дістали у тринітарному богослов'ї Оригена. Як на одну з ранніх ілюстрацій гностичних тринітарних спекуляцій можна вказати на такі гностичні трактати, як «Аллоген», «Триобразна Протеноя», «Книга величі Отця», «Походження світу» та інші з «бібліотеки Наг Хамаді» [1, 27–28]. У трактаті «Походження світу» як тріади виступають три Сини, породжені архонтом, з іменами Йао, Елоай і Астафайос, а також тріада первонароджений, Ісус Христос, що сидить від нього праворуч, і Діва Святого Духа, що сидить від нього ліворуч [9, 322]. Захоплення тріадами – характерна ознака і гностичної системи Валентина. Валентиніани поділяли елементи Трійці на особистості, які хоча і вважалися одним цілим, але кожен з них розглядався окремо і мав власне походження згідно зі своїм поєднанням. Отже, їх єдність тільки допускалася. У Валентиніан Трійця простежується на всіх рівнях буття як божественного, так і будденного [8, 130]. Таким чином, роль гностицизму у формуванні догмата про «Трійцю» безсумнівна [3, 291–295]. Містика віровчення згодом позначилася на християнському культі, що теж містифікується.

Метою боротьби із гностичною ерессю можна пояснити і початок першого етапу формування наукової христології. Так, у середині II-го століття Маркіон складає свій гностичний канон Святого Письма і це підштовхує ортодоксальну Церкву до прискореного формування власного канону. У 190-х роках з'являється так званий «Канон Муратор». Цей канон склався у Римській Церкві (головному центрі боротьби з гностицизмом) і включав 4 Євангелія, Дії, 13 послань ап. Павла (без Євр.), 1-го Петра та Апокаліпсис (ще немає 2-го Петра, Як. і 3-х послань Іоанна). Таким чином гностичні писання (Євангеліє Фоми, Євангеліє Пилипа, Євангеліє Істини тощо.) були витіснені у сферу апокрифів [2, 24].

Крім того, результатом цієї боротьби стало створення антигностичної літератури, побічний ефект цього процесу виявився в

запозиченні церковними письменниками у сфері христології деяких положень віровчення викладених гностиками. Наприклад, Тертуліан та Іринеєм прийняли гностичну відмінність Ісуса страждального від Христа безпристрасного. Так виникло церковне вчення про два ества [4, 201]. Іринеєм не стільки спростовував деякі фундаментальні положення гносису, скільки намагався переробити їх і прищепити на суто християнський ґрунт. Іринеєм у цілому не відкинув гностичну спекуляцію про «дві природи» в Ісусі Христі, і в цьому можна углядіти вплив гностиків на його богослов'я, незважаючи на те, що він боровся проти них. Своїм екзегетичним принципам церковні письменники надавали дуже важливого значення. Річ у тім, що алегоричний метод тлумачення Святого Письма не був винаходом гностиків. Це був спільний науковий метод того часу. Цим методом стоїки тлумачили поеми Гомера. До Старого Заповіту цей метод тлумачення ще застосовав Філон, який багато зробив як для розвитку цього методу, так і для його поширення. Можна стверджувати, що алегоричний метод був необхідний стародавній Церкві і ще довго зберігався переважно у письменників-аскетів, які всі біблійні події докладають до духовного життя, а в гомілетичних творах алегоричний метод відображений і сьогодні. І сам Іринеєм під час тлумачення Святого Письма постійно користується методом своїх супротивників, яких він так різко засуджував [6, 99–100].

Насправді вплив гностицизму на ортодоксальну догматику, особливо на тріадологію, зокрема на христологію був набагато глибший, ніж це може здатися на перший погляд. З'єднання небесної істоти Христа або Логосу з Ісусом-людиною становить один із найважливіших моментів і в гностичній системі Керінфа. Гностики першими почали надавати властивостям і проявам Божества риси іпостасей, як це зробили апологети і згодом каппадокійці. Так, ми спостерігаємо уособлення Логосу, як відмінну від Бого-Отця. Нарешті, тим же гностикам належить теорія про безкінечний догматичний розвиток християнства. З цією теорією часто доводиться зустрічатися у процесі інтерпретації християнськими богословами сенсу багатовікової догматичної еволюції і тих нескінченних суперечностей, що є на цьому шляху. Навіть догматичне обґрунтування іконопоклонства в християнстві можна пов'язувати зі специфічним гностичним розумінням таємниці Боговтілення.

Гностицизм справив сильний вплив на ранньохристиянське суспільство і в аспекті обрядово-богослужбової практики. У всіх відомих гностичних сектах існували особливі обряди посвячення, які почасти нагадували християнські таїнства [2]. Ця подібність аж ніяк не випадкова і у нас є всі підстави вважати, що не гностики запозичили у християн свої містерії, а, навпаки, християни-ортодокси багато що перейняли у гностиків, зокрема хрещення триразовим зануренням. Надзвичайне ускладнення і сакралізацію простого і нехитрого християнського богослужіння, інституціалізацію і структурування ієрархічної організації

варто віднести на рахунок гностичного впливу. Гностики розвинули християнські таїнства, збільшивши їхню кількість, змінивши їх первісний християнський сенс. Так було введено таїнство миропомазання та деякі положення євхаристії [2].

Пряме відношення до розвитку православної христології й антропології має гностично-месаліанська доктрина обоження (злиття з Богом). Ця ересь, заснована на вкрай викривленому розумінні деяких місць Писання, особливо сильний вплив зробила на пізньовізантійську «схоластику», центральною парадигмою якої і стало вчення про обоження. Доведене до абсурду відомим візантійським містиком Григорієм Паламою, це вчення не тільки стало вихідною точкою у богословських дослідженнях, але і найяскравішою маніфестацією багатобожжя.

Отже, гностицизм виправдано можна назвати ранньою формою християнства, чи правильніше його філософського осмислення. Ознаки гностичних впливів у спрощеному варіанті присутні всюди у християнській ортодоксії, незважаючи на те, що гностицизм був неодноразово засуджений батьками церкви і це зафіксовано в численних постановах церковних соборів. Однак, виходячи з теоцентричної установки свідомості, християнство сприймало гностичні ідеї полемічно, вкладаючи в них власний зміст, який ще не має детального аналізу в науковій літературі, і тому проблема впливу гностицизму на формування християнських ортодоксальних догматів потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д. Античное христианство и гностицизм / Д. Алексеев // Вестник С-Петербургского университета. Серия 6. – 2003. – С. 22–29.
2. Алимов Д. Влияние гностиков на христианскую литургику / Д. Алимов // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. Серия: Философия. – 2007. – С. 23–25.
3. Афонасин Е. В начале было... Античный гностицизм в свидетельствах христианских апологетов / Е. Афонасин. – СПб., 2002. – 346 с.
4. Гарнак А. История догматов / А. Гарнак // Раннее христианство. – М., 2001. – Т. 2. – 567 с.
5. Исаев И. Декларация правового нигилизма: гностический миф / И. Исаев // Право и Жизнь. – 2000. – № 31. – С. 14–16.
6. Лебедев А. П. Споры об Апостольском символе. История догматов / А. П. Лебедев. – СПб., 2004. – 245 с.
7. Лёзов С. История и герменевтика в изучении Нового завета / С. Лёзов // Религооведческие исследования. – 2009. – № 2. – С. 31–32.
8. Мейендорф И. Введение в святоотеческое богословие / И. Мейендорф. – К., 2002. – 234 с.
9. Происхождение мира; пер. А. И. Еланской. // Изречения Египетских отцов. – СПб, 2001. – 432 с.
10. Родин Е. Гностический этос в аскетичном направлении / Е. Родин // Философские науки. – 2003. – № 4. – С. 37–39.

РЕЗЮМЕ

Ю. В. Брюховецкая. Формирование догматов ортодоксального христианства в контексте гностичных влияний.

В статье рассмотрен феномен гностицизма как формы философского осмысления христианства. Исследовано и проанализировано влияние течений и направлений гностицизма на формирование христианской канонической традиции. Изложены основы гностических вероучений раннехристианского периода, отражены взгляды их основных представителей.

Ключевые слова: *христианство, канон, догмат, ортодоксия, гносиз, гностицизм.*

SUMMARY

Y. V. Brukhovetska. Formation of Christian Orthodox Dogmas in the Context of Influence of Flows of Gnosticism.

The article claims Gnosticism phenomenon as forms of philosophical judgement of Christianity and analyses the influence of flows and directions of Gnosticism on formation of Christian canonical traditions. Bases of dogmas of Gnosticism of early Christian period are summarized, their main representatives views are exposed.

Key words: *Christianity, canon, dogma, Orthodox, Gnosis, Gnosticism.*